

Het mensenschap

AUTRAN DOURADO
Het mensenschap

roman

vertaald uit het Portugees en van een nawoord
voorzien door Harrie Lemmens

KOPPERNIK

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

De uitgever ontving voor deze uitgave in het kader van schwob.nl een subsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Oorspronkelijke titel *A barca dos homens*

Copyright © Autran Dourado's Estate

Published by special arrangement with Villas-Boas & Moss Agência e Consultoria Literária Ltda and its duly appointed Co-Agent 2 Seas Literary Agency

Copyright Nederlandse vertaling en nawoord © 2024

Harrie Lemmens

Afbeelding voorzijde Paul Gauguin, *La Vague* (detail), 1888

Vormgeving Koppernik

ISBN 978 90 833 4710 3 / NUR 302

www.koppernik.nl

*'It is in the power of every hand to destroy us,
and we are beholden unto everyone we meet,
who doth not kill us.'*

THOMAS BROWNE

DIT IS EEN VERHAAL VAN JACHT EN VANGST

I DE STEIGER

I — HET STRANDKERKHOF

Hoe vaak had Luzia de kinderen niet beloofd om hen mee te nemen naar het Strandkerkhof? Als ze niet wilden slapen, vooral Margarida niet, die altijd zo lang mogelijk wakker probeerde te blijven, kwam Luzia aanzetten met het Strandkerkhof, toverwoord, wondermysterie aan de donkere kant van de wereld waarin ze leefden. Je had de donkere en de klare kant, duisternis en licht. Dan begonnen ze te leven, begonnen ze hun werkelijkheid te beleven.

Luzia kwam aanzetten met het Strandkerkhof. Kom kind, zand in de oogjes en slapen, want morgenvroeg gaan we naar het Strandkerkhof. Op lijzige toon, haast al een droom.

Helena, Dirceu en Margarida sliepen in de kamer voor, die uitzag op het Kastanjestrand, en ze vielen in slaap op het ruisen van de avondlijke zee en de stille stem van Luzia. Stille stem en branding. Stil vochten ze tegen de slaap, bijna geen kracht meer om zich nog te verzetten. Stem en branding, stil en zacht. De ogen vol zand, branderig van de slaap, half in dromenland, alles liep door elkaar, dag en nacht, ze knepen hun ogen dicht, konden niet slapen, dachten aan morgen naar het kerkhof. De droom in hun ogen, het onophoudelijke ruisen van de zee, de slaap die kwam-en-niet-kwam, het werd één nevelig geheel waar ze langzaam in binnendrongen, weg van het dikke lijf van Luzia, de gele ogen van Luzia, de zwarte huid van Luzia, dat was het leven buiten hen, het leven van de ande-

ren, dat ze geleidelijk verlieten om te dromen. Luzia rook soms naar magnolia's, of was het naar jasmijn? Droomden ze al?

Margarida, de kleinste, droomde weinig, ze zonk weg in een eindeloze loomheid. Dirceu haalde alles van overdag door elkaar, de afvalresten op het strand, de beestjes, de vissen die als snelle zwaarden door het heldere water van de plassen sneden, zijn afgebroken heldedaden en een donkere wereld waar hij de grond onder zijn voeten verloor, viel hij dan of gleed hij weg? Helena droomde het meest, zij werd groot en er ontkiemde een kennis in haar die haar lichaam haar gaf – ze spitste haar oren voor het ruisen van de golven en ze droomde zelfs overdag. De zwart-wit-, licht-en-schaduwkerkelijkheid was bij haar het sterkst. De wereld van hun ouders, van opvattingen, van wat moest en wat juist was, dat was het licht; die van haar, waar Luzia en Fortunato op een bepaalde manier deel van uitmaakten, was de donkere nacht van eenzaamheid waarin zij verloren wegzonk. Als een pelgrim op aarde trok ze van de ene wereld naar de andere, van het licht naar de duisternis, van de duisternis naar het licht. En ze was één en al berouw en schuld, zonde en eenzaamheid. Van de dag die stikte van zoveel droog licht tot het vochtige donker van de nacht. In de heldere wereld voelde ze zich opgenomen, een en al liefde voor haar ouders, maar de macht van het duister ervoer ze als een onweerstaanbare lokroep. Zonder het te weten of te willen liep ze over het lange pad dat naar het hart van de man leidt. Helena dacht, Helena droomde, droomde hoe haar lijf lang begon te worden – o jee, jeetje, oei toch – hoe ze leek op een kip met een kaalgeplukte nek, lang, verlaten, naakt in een ren waar kippen pikten.

Omdat hij zo zijn opvattingen had, vond hun vader het niet goed dat de kinderen naar het kerkhof gingen. Hij had trouwens altijd zo zijn opvattingen. Het hebben van opvattingen is net zoiets als het hebben van kleren, of van tanden. Hij had het over het gevaar van akelige dingen voor een kind. De woorden

bleven dan steken in zijn mond, hij zocht met bange ogen naar de juiste woorden, alsof hij op een moot vis kauwde en vreesde of verwachtte een graat tegen te komen. Een kerkhof is niet goed voor een kind, zei hij. De kinderen wachtten. Je moet niet zo streng zijn, Godofredo, zei zijn vrouw dan, altijd bereid om de uitstapjes van de kinderen te verdedigen tegen de opvattingen van haar man. Wat kan dat nou voor kwaad, vroeg ze. Dat kan heel veel kwaad, een kind heeft niets te zoeken op een kerkhof. Waarop zij boos jij ook altijd met je opvattingen. Godofredo bleef aandringen, geharnast in zijn vaderschap. Wat valt er nou voor een kind te vinden op een kerkhof? Weet ik veel, zei zij, ze willen gewoon graag, dat is genoeg. Het is jouw schuld dat de kinderen zo zijn, zei Godofredo. Een kerkhof is akelig. Het is ziekelijk om zo vroeg al aan de dood te denken. Godofredo kauwde op zijn moot. Zij zocht naar tegenargumenten. Dat zeg je alleen maar omdat je nog nooit op het Strandkerkhof bent geweest. Een heel mooie plek is dat, rustig, vlak bij zee, heel vredig, je denkt er overal aan behalve aan de dood. En een stilte als de zee kalm is, je hoort alleen het kabbelen van de golven. Je bent stom en pedant, dacht hij, en hij zei je praat mooi... maar het doet me niets, ik hou niet van kerkhoven. Dan wordt het tijd dat je dat wel gaat doen, zei zij, het is heel fijn daar. Het zou je goed doen... En bij het zien van een lichte glimlach op de lippen van zijn vrouw: god, wat jij je voor gekkigheid in je hoofd haalt, je bent nog erger dan Luzia, ziekelijk gewoon. Jij denkt niet na, Godofredo. Je zoekt alleen maar iets om je aan vast te klampen, als een drenkeling aan een plank of reddingsboei. Hij wilde er iets tegen inbrengen maar vond niets. Waar ik niets van moet hebben is van gekkigheid, zei hij kwaad.

Dan zwegen ze. Maria wist dat die gesprekken haar man niet aanstonden, maar ze ging door. Waarom was hij toch zo bang om aan de dood te denken, de grote levensproblemen? Waarom altijd dat wegstoppen? Ze had haar man nog nooit naar een kerkhof zien gaan en al helemaal niet naar een doden-

wake. Godefredo's ogen keken zo verschrikt als ze ergens een gewond iemand zagen dat hij zich nauwelijks kon beheersen. Maria kon urenlang over zoiets nadenken, sterker nog, ze was daar dol op.

Luzia had altijd op het eiland gewoond. Daar was ze geboren, in Boa Vista, daar had ze haar zoon Fortunato gekregen en daar wilde ze ook sterven en begraven worden in een ondiep graf op het Strandkerkhof, zodat de zee 's nachts opklonk naast en boven haar enorme lijf, de aarde doorweekte met geruis en de doden wiegde, net zoals zij de kinderen in slaap zong en wiegde. Het duurde lang voor de kinderen sliepen. Luzia droomde vaak over haar enorme lijf op het kerkhof, weggezonden in het handschoendonker van de aarde, haar ogen weggevreten door onzichtbare wriemelbeestjes, o wat was ze bang. Ze sloeg een paar keer achter elkaar een kruis en smeekte Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand of de eerste beste andere Onze-Lieve-Vrouw die haar te binnen schoot om haar te hulp te komen, haar niet te erg te laten stinken, ze wilde de anderen niet tot last zijn. Die nare lucht van verwelkende bloemen, van rottend vlees, van zwetende mensen. Maar haar vooral te bevrijden van de vliegen, mijn god. Van het kwijl. Het kwijl in een hoek van haar open mond. Soms had ze echter ook een fijne droom over het kerkhof. Dan danste haar lichaam lichtjes, gewichtloos als het lichaam van een kind, en werd ze zelf weer kind, met de kinderen van Maria om haar heen in een kringspel, daarna telden ze de schelpjes die ingelegd waren in de naden van de grafstenen. Als een vervelende vlieg verjoeg ze de gedachte aan haar natgeregende lijf – een klamme, kille jurk – weggezonden in de grond. En ze droomde. En ze droomde dan van een tijd veel verder terug in haar leven, een tijd die alleen zij en verder niemand kende, treurig, kleurloos, mistig. Op die momenten leek ze op te zwellen als van regen zwangere wolken of een zieke olifant.

Leuk was dat, als Luzia vertelde. De kinderen vroegen haar om verhalen. De verhalen werden lang uitgerekt bij de haard in de keuken, het tegelfornuis vol roetaanslag. Het was haar eigen leven, opgedeeld in waargebeurde voorvallen die de kinderen nooit konden onderscheiden van de verhalen die ze verzong. De gevallen. Luzia's schoot was lekker warm – net zoals haar dijen dik en haar borsten vol en rond en fijn waren –, hij verwarmde de kinderen, hulde hen in een geur van platgetrapt gras, echt de geur van negers vonden ze: een geur die hun neus nooit meer zou vergeten, ondanks alle duizenden bloemen en vruchten om hen heen, een geur die hun later zou herinneren aan de voorvallen van Luzia, het verhaal van haar leven dat zij zonder het te weten zouden creëren, dit verhaal dat ik hier zal ordenen, de avonden en nachten in Boa Vista, het ruisen van de golven, de slaap die kwam-en-niet-kwam, het wazige gebied van de naderende slaap. Morgenvroeg gaan we naar het Strandkerkhof. Brandende ogen. Haar lijzige stem. Zij en haar donker.

In vroeger tijden had ze gezorgd voor Maria, die als kind in slaap was gevallen bij het luisteren naar dezelfde verhalen, die nooit oud werden, als ze met haar ouders de zomer doorbracht in Boa Vista, zoals ze nu zorg droeg voor haar kinderen, met dezelfde tedere toewijding en strikte liefde: het waren haast haar kleinkinderen. Oud was ze geworden, stokoud was ze.

Wat werd het huis treurig als de vakantie voorbij was en het gezin weer weg moest, wat leek de woonkamer dan groot. Ze droomde van de terugkeer van de kinderen, praatte over hen met Fortunato. Maar praten met haar zoon was zinloos, hij begreep nooit goed wat ze zei: starende blik, natte open mond. Om meelij te krijgen. Luzia's hart was bedrukt, deed zeer. De ogen van Fortunato zagen andere dingen, onnozel, naar binnen gekeerd, star als ze de betekenis van de woorden niet konden achterhalen. Hij kon het alleen volgen als het over iets concreets ging, dan lachte hij lang, tot zijn moeder hem zei te

stoppen. Stop, gilde ze dan. Nee, praten met Fortunato had geen zin, ze kon beter in zichzelf praten. Alleen Tonho leek de warrige en dwaze gedachten van Fortunato te kunnen volgen, zijn eindeloze lach. Maar Tonho was een mislukte visser, een dronkaard die stuurloos over het eiland zwalkte. Misschien kwam hij door de drank in de buurt van de krankzinnige beelden van Fortunato en deed hij alsof hij hem begreep. Nee, ze kon beter in zichzelf praten. Het waas dat rond Fortunato hing, zijn ogen naar binnen gekeerd of starend in de verte. In zichzelf praten was beter.

En dat deed ze als het heimwee naar de kinderen haar zwaar viel en haar ogen wazig werden van de tranen.

Als het gezin wegging en het huis te groot werd, de slaapkamers en de gang een verloren wereld vormden, waste ze kleren om aan de kost te komen. Die arme Fortunato deugde niet eens om het schone wasgoed te bezorgen. Haar klanten waren bang voor hem, zijn verschrikte ogen, de verhalen die de ronde over hem deden. Ze zeiden dat hij gevaarlijk werd als hij het over zich kreeg. Hoe vaak Luzia ook zei dat haar zoon goed was, dat hij geen vlieg kwaad kon doen, niemand wilde van hem weten.

En dat gedoe met Almerinda, de geit? Dat is lang geleden, antwoordde ze dan. En dat weglopen van hem? Dat heeft hij al heel lang niet meer gedaan. En al die keren dat hij in het gesticht heeft gezeten? Dat is maar één keer gebeurd.

Haar ogen zwommen in tranen, ze had een brok in de keel, kon geen woord uitbrengen, de anderen uitleggen dat haar zoon goed was, Fortunato had alleen een zwak verstand, hij begreep niet alles. Niemand geloofde haar. Alleen Maria en de kinderen waren niet bang voor Fortunato. En Tonho, maar die telde niet mee, een zuiplap die niet meer zoals vroeger in het gammelste bootje durfde uit te varen als de zee ruw was, en die als hij niet dronk als een mossel op het rif werd. Tonho had een slechte naam. Het was beter als haar zoon uit zijn buurt

bleef. Ook seu Godofredo bejegende Fortunato met wantrouwen, hij wilde niet dat de kinderen met hem omgingen, vooral de meisjes niet.

En Fortunato deed ondanks het feit dat hij bijna dertig was niets anders dan de hele dag van strand naar strand, van rots naar rots trekken om oesters te rapen, die hij gulzig opslurpte, of in het vissersdorp aan de kant van het vasteland wachten op de terugkeer van de vissersboten, of over de vuile kade zwerven en luisteren naar de fabriekssirene, net het lied van een dood kind, en verbaasd uit zijn starre ogen kijken, turend in scheepsruimen of naar de schittering van schubben en plavuizen, en de golven die zachtjes tegen de muur klotsten. In die vuile zee daar bij het oude deel van Boa Vista waren de ogen van Fortunato mak als vissen. Ze hoedden wolken en beploegden golven die niemand kon verstaan. Wanneer de onrust toenam, werd zijn delirium een verschrikkelijk ondiep, liep en rende hij net zolang tot zijn voeten bloedden, zonder te kunnen stoppen. Hij trommelde dof op zijn borst, schreeuwde op de verlaten strandjes. En zijn ogen prikten van het zout van zijn tranen. Hij kon niet stoppen. Liep. Stoppen ging niet. Hij liep en liep. Vroeg zich af waarom die steken in zijn borst zo'n pijn deden. Luzia luisterde verschrikt naar zijn kreten, hoe hij het lied van een dood kind van de fabriekssirene hoorde, het hart vol pijn, kreten zoals ook boten in dichte mist naar elkaar gillen.

En ze huilde in het geheim haar verdriet uit, hoe walgelijk dat leven, het verscheurde haar, ze was als de dood voor de vragen van haar zoon als hij zo rondrende en haar ogen waren rood van het huilen.

Waarom huil je, moe? Waar doet het pijn? Dat was het enige wat hij begreep, pijn aan zijn lijf, in zijn vlees. Zoals hij ook alleen maar weet had van de dingen door hun geur, hun geluid, hun kleur en hun omvang. Niets, jongen, antwoordde zij dan, gewoon de rook van het fornuis.

Luzia liep soepel, haar dikke lijf schommelde als een boot op

de golven, soepel en ritmisch als de golven zelf. Een lichte tred, uit angst om de kinderen te wekken, of de ingedutte stemmen in de slaapkamers wanneer het huis leeg was. De klaterende schaterlach van Helena, met geluiden die haar begeleidden in haar dromen, net als de zee die haar liet dromen terwijl haar lijf lang begon te worden – o jee, jeetje, oei toch. Een groot meisje al, zei Luzia liefdevol: haar tandvlees rood en glanzend, zonder tanden. Waarom ga je niet naar een tandarts voor een gebit, Luzia, vroeg Helena, een groot meisje al, bijdehand. Daar kan ik niet mee overweg. Ik heb er ooit een gekregen van Dona Maria, maar dat pakte niet goed uit. Wanneer was ze ook alweer Dona Maria gaan zeggen in plaats van gewoon Maria? Hoe kauw je dan, vroeg Helena weer. Nou zeg, gewoon. En ze schaterde het uit, alsof ze dolblij was met haar dikke rode tandvlees. Ze maakte met haar vingers kleine balletjes van het eten, die ze in de mond stak en smakelijk doorslikte. De kinderen keken jaloers naar haar, zij moesten met mes en vork eten. Om net als Luzia te kunnen eten verstopten de drie zich achter in de tuin. Helena een beetje beschroomd, ze was immers al een groot meisje.

Op het eiland deden veel praatjes over Luzia de ronde. Dat ze niet wist wie de vader van Fortunato was. Dat wist ze wel, maar ze vertelde het niet. Wat ging hun het aan met wie ze haar zoon had verwekt? Toen ze een dikke buik had, wilde dokter Alberto zaliger, Maria's vader, haar meenemen naar het politiebureau, om ervoor te zorgen dat ze trouwde, maar had Luzia ook maar iets gezegd? Nee, geen woord. Waarom trouwen, dokter Alberto, de smeerlap verdient het niet eens de vader van het kind te zijn.

En dus werd Fortunato geboren zonder vader, zei ze. Hij groeide op op het eiland, vrij als een wild beest. Maar terwijl zijn lichaam groeide, bleef zijn geest achter, alsof hij iemand nakeek die een lange reis ging maken. Als er niet het geweld was geweest waardoor hij af en toe bezeten werd, zouden zijn

grote, onschuldige ogen slechts die van een kinderziel lijken. In feite wist ook niemand hoe oud hij precies was: soms leek hij door zijn lach een klein jongetje, andere keren een oude man. Maria probeerde hem wat les te geven, maar ze kon hem nog geen letter bijbrengen. Ze haalde er psychologieboeken bij, maakte spelletjes van karton, studeerde urenlang op een manier om door te dringen tot de geest van Fortunato. Allemaal tevergeefs, hij leerde niets, drong niet door tot de letters, voor hem een soort beestjes vol rondingen, trekmiëren met hun gekriemel waar je scheel van werd. Het was zielig te zien hoe hij zijn best deed, met grote verbaasde ogen aan Maria's lippen hing. Zijn geest was gedoemd om niet te rijpen.

Lieve Heer, waarom hebt U zulke schepsels geschapen, vroeg Maria vol medelijden met Fortunato, ze voelde zich bijna een zus van hem, omdat ze als kind de zomervakanties altijd samen met hem had doorgebracht.

Fortunato kon dan niet leren lezen, het eiland en de zee hadden geen geheimen voor hem, hij had een scherp oog voor alles wat natuur was. Tonho zei altijd dat Fortunato net een anjovis was, die de wind al voelt nog voor het waait. Hij weet haast alles van de zee, zei Tonho tegen de andere vissers, op grond van de kleur van de maan kon hij zeggen of de zee de volgende morgen kalm of wild zou zijn. Tonho, morgen zee woest, zei hij dan. Zelfs de beste vissers, degenen die het meest vertrouwd waren met de geheimen van de zee en de wind, zelfs die konden het weer niet met zoveel zekerheid voorspellen. Alleen maar door de wind te ruiken kon hij zeggen of het zou gaan stormen.

In de tijd dat Tonho nog moed had en niet zo eenzaam was, voer Fortunato voor dag en dauw met hem mee in zijn boot de Madalena om op volle zee te kijken naar het glinsterend oppervlak van de zee, als schubben in het schelle daglicht. Vanuit de verte zag hij in de bleke ochtend het dorp als een langgerekt wit lint rond de kust, met de goudgele of witte gordel van het

strand. Hij hielp mee met het uitwerpen en binnenhalen van het net, of legde het aas klaar als ze met de hengel visten. De Madalena was een mens voor hem. 's Avonds, als de boot met de kiel omhoog in het zand lag, was hij net een vrouw die lag te slapen met haar buik vol kinderen. Maar de Madalena lag er nu al heel lang zo bij, de romp smeekte om breekwerk en teer. De boot diende alleen nog maar om Tonho onderdak te verschaffen als hij er dronken naartoe was gewaggeld, als een kind dat de schoot van zijn moeder zoekt, om eronder te slapen en te dromen over grote vissen.

Nee, niet alles wat er over Luzia verteld werd was waar. Ze deed niet aan *macumba*, hoewel ze meer verstand van kruiden had dan wie ook. Ze kon ontwrichte voeten rechtzetten en sommige ziekten genezen, maar dat deed ze alleen maar na lang aandringen van de zieke. Ze deed nooit iemand kwaad en hield zich zelfs afzijdig van liefdesaffaires. Wat God bindt wordt door niemand ontbonden. Daarvoor moet je bij Sint-Antonius zijn, kind, die heilige gaat daarover, ik niet, zei ze als iemand bij haar te rade ging. Eén keer slechts had ze met volle overgave een kruidenmengsel gemaakt: toen de Esperança van Bento zaliger, Fortunato's peetoom, verdwaald was op zee. Zijn vrouw, de ziel, had haar in haar wanhoop opgezocht en gevraagd om in godsnaam te helpen. Dat kon ze niet weigeren. Alsjeblieft, Luzia, in godsnaam, red mijn Bento, want die rot-zee wil hem opslokken.

Hoezeer Luzia ook met kruiden in de weer was gegaan en tot de goden had gebeden, de stormachtige zee had de visser Bento de Sousa, Portugees van geboorte, werkelijk opgeslokt. Andere boten hadden gezocht naar de Esperança, voortsnelend over de schuimende golven en schreeuwend in het donker van de nacht. Terwijl hun mannen op zee waren, probeerden de vrouwen Conceição te troosten, God is barmhartig, zeiden ze. De volgende morgen stonden er allemaal kaarsen voor de kerkdeur, opgestoken voor de redding van de Esperança. Maar

Bento kwam niet terug, en zijn beide maten evenmin. Een paar dagen later doken de resten van de boot op, dobberend op de spiegelgladde groen lichtende zee. Ze konden zijn lichaam niet eens begraven op het kleine Strandkerkhof, met een eenvoudig opschrift – Bento de Sousa, gestorven op zee – in het hout gegraveerd of erop geschilderd. Op het Strandkerkhof waren veel van zulke graven te vinden.

Vandaag gaan we naar het Strandkerkhof, zei Luzia toen ze de kinderen wekte.

In een oogwenk stonden ze aangekleed klaar, opgetogen druk. Margarida stotterde van de opwinding en probeerde zelf haar veters te strikken. Zij droomde het vaakst van het Strandkerkhof, ze was er nog nooit geweest. Dirceu wilde stiekem verder gaan dan het kerkhof, op de rotsen klauteren, zwemmen bij het Patersstrand. Of, nog beter, doorlopen naar het Stadhuisplein (maar dat kon hij alleen in zijn eentje doen, of samen met Fortunato, want in dat deel van de stad mochten ze niet komen), kijken naar de gevangenen die uit de ramen hingen, praten met sommigen van hen, vooral die van beroemde misdrijven, dat waren er drie – tegen wie de jongen vol angst en ontzag opkeek. Of gewoon op de kade gaan zitten kijken naar de vissers als die de vis uitlaadden. Hij haalde een mondharmonica uit zijn broekzak, verveelde zich, keek opnieuw naar de zee. Er moet bij gezegd worden dat hij al enige tijd eigenlijk nergens meer was, altijd verder wilde gaan: hier wou ik niet heen, mopperde hij bijna met wrok. Wrok tegen wie? Wiens schuld was dat? Het zal wel aan mij liggen. Zei zijn vader. Zoals gezegd, hij wilde altijd verder. Hij was een zeevaarder. De schipbreuk van de Santo António, zei hij mysterieus. Dat is mijn schuld. Helena, die heimelijk aan het ontdekken was dat ze een lichaam had, haar lichaam langgerekt als een piepkuike – zij droomde altijd het meest –, bleef even staan luisteren naar het ruisen van de zee en het rumoer op straat – Helena

praatte niet, een vaag gevoel, een mosterdzaadje in haar borst, verhitte blik, wikkend en dromend. Zonder dat iemand het had gemerkt had ze iets heel belangrijks voor zichzelf ontdekt, iets wat zich in haar lange lijf had voorgedaan en haar had doen rillen van bange verbazing. Een gevoel dus.

Luzia wiegde met haar heupen, haar dikke lijf schommelde als een boot op de deining, maar ze liep met vaste tred, haar voeten vol kloven op de hielen. Ze kende ieder hoekje van het eiland, alle kusten, en de zee – ze had een nauwe verwantschap met de zee, kende bijna alle verhalen van die eindeloze zee. Blauw, groen, sappig? In haar geheugen vermengde de zee zich met de mensen, was hij één met de mannen in strijd met de zee, mannen die doordrongen in de zee als zaadjes in de vochtige aarde, de zee die knaagde aan de aarde, wat voor herinneringen had ze die van haarzelf en niet van de zee waren? Alles was zo versmolten, alles als het komen en gaan van de golven op zee.

Moet je het ruisen van de zee horen, zei Helena, bijgekomen van de schrik van haar ontdekking – terwijl ze naar het kerkhof liepen. Moet je dat volle ruisen horen, ontdekte ze tevreden. Dirceu zei volle ruisen wat een onzin! Waar heb je dat nou weer vandaan, zei hij korzelig, want hij had helemaal geen zin meer om naar het Strandkerkhof te gaan, hij wilde naar het Juffersstrand of het Beekstrand. En naar het stadhuis, jawel. Hij probeerde zich daarmee te troosten, want hij was echt nergens: op de stranden verderop lagen veel schelpen en mosselen, en wie weet vond hij zo vroeg wel een zeepaardje, dat zou hij dan drogen en insmeren met de nagellak van zijn moeder.

Kom kinderen, zei Luzia, hou op met kibbelen over het ruisen van de zee. De zee ruist hoe hij dat wil. Ik ken de zee door en door. Ik vertel er jullie alles over, mettertijd. Om de zee te begrijpen heb je tijd nodig, en je moet houden van de zee. Je moet de zee in jezelf hebben, net als in de kerk, in het donker,

dan hebben wij God in ons zitten. Niemand kijkt, bang om naar binnen te kijken, dat is als lopen in het donker, eerst zie je niets en dan klaart het op en zie je God, word je één met Hem, je verdwijnt helemaal. Met de zee is het net zo.

Helena leek het te begrijpen. Ik ken de zee, zei ze met enige trots, haar ogen altijd vol dromen. Dat met God had ze al gemerkt, ze wist alleen niet hoe ze het moest zeggen. Het donker en het licht. Tenminste een stukje van de zee dat ik zie, ging ze met enige fantasie akkoord. Je kent hem alleen van gezicht, zei Luzia lachend.

Terwijl ze verder liep en de kinderen meetrok, gaf ze namen aan de dingen die ze zagen. Op de eerste dag schiep God het licht. Hoe heet dat net daar, waarmee de man krabben gaat vangen? *Puçá*. Wat doen de mannen met netten als ze terugkomen van het vissen? Ze wassen die en hangen ze te drogen. Daarna zouten ze de vis als ze iets gevangen hebben. Waarom maken ze de vissen dood, vroeg Margarida een keer. Waarom ze de vissen doodmaken, herhaalde Luzia. Omdat ze dat leuk vinden, omdat ze graag vis eten, bedacht Luzia als antwoord. Mannen vinden het leuk om dood te maken. Maar soms neemt de vis wraak en doodt de zee tientallen van hen, zoals ik al gezien heb, dacht ze. Maar de mens heeft geen schuld, hij moet de vis doodmaken. Moet de zee ook de mannen doodmaken? Luzia's gedachten raakten altijd verward als ze op dat punt uitkwam, als ze geen antwoord wist op de vraag of de zee mannen moest doden. En mannen die mensen doden? Nee, die vraag stelde ze zich niet, ze had slechts een sterke, donkere intuïtie met betrekking tot de dood van mensen. Daarom brak ze haar gedachtegang dan af. Om jou vissoep te laten eten, zei Luzia. En ze moesten alle vier hard lachen om de leuke grap van Luzia.

Ik ruik de zee al, mijn borst zit vol zee, kondigde Helena haar ontdekking aan. Ze wilde de zee in haar borst hebben. God en de zee. Hoe wist Luzia die dingen? Door naar binnen

te kijken. Ze herinnerde zich een verhaal dat ze ooit had verzonnen, dat ging echt zo. Een jongetje had ontdekt, een ziek jongetje, corrigeerde ze, dat het van een ster hield. Van al zijn liefde en zo vaak naar de ster en naar zichzelf kijken, kwam de ster in hem wonen. Maar hij zag dat de ster altijd al in hem had gewoond, als een glimworm in het donker, aan en uit, aan en uit. Iedereen verdween voor hem, zijn vader, zijn moeder, zijn broertjes en zusjes, alles. Hij maakte een troon voor de ster. Op zekere dag keek de jongen naar buiten en zag dat het licht verblindde, hij was bang voor de ster. De ster deed toen iets heel lelijks, ze vloog naar de hemel. De jongen was leeg en werd heel ziek. De ster aan de hemel en hij zwierf rond op aarde, als een spook, alleen is een spook een dolende ziel en hij had geen ziel, die was gestorven. Helena hilde stillletjes opdat de anderen het niet zagen. Ze rook de zee weer. De zee ruikt lekker vandaag. Nu was het een dieper gevoel, rook ze. Maar de zee wordt straks wilder, zei Luzia, ik weet dat. En ze dacht – ik ken de zee. Niet zo goed als Fortunato, maar ik ken hem. Fortunato was verwekt aan de rand van de zee, was bijna geboren in de zee.

En ze dacht aan de branding 's nachts, de klap op het strand.

Ze liepen langs het Kastanjestrand, dat vol lag met badgasten. De nieuwe kleur van de zee – nu pas begonnen de dingen meer kleur te krijgen –, een flets, waterig blauw vermengde zich bijna met het fijne stof van de heldere hemel. Op sommige plekken, dicht bij de rotsen, vlekken groene zee, die als schuim opsteeg door de gaten in de rotsen en ze nog wormstekiger maakte. 's Nachts werkte de zee sterker, dan knaagde hij feller aan de rotsen. Knaagde en hijgde. En verderop samengeklonterde roze schelpen die schitterden in het zonlicht. Met verbaasde ogen klauterden de kinderen over de rotsen. Op de hoogste, de gladste, hield Dirceu zijn vlakke hand boven zijn ogen en tuurde zo, langzaam zijn hoofd draaiend, naar de verre einder. Ik zie geen enkel schip van mijn vloot, zei hij tegen een

imaginaire 1ste officier. De piraten hebben ze waarschijnlijk geënterd in de Golf van Mexico. De regering van Zijne Majesteit heeft geen maatregelen getroffen, het rijk is overgeleverd aan de ratten. De boeken vol verhalen die hun moeder las boden hem omvangrijk materiaal voor de grootsheid van zijn rijk. Het rijk en de woorden.

Margarida begon te huilen omdat Dirceu op haar tenen had getrapt. Luzia troostte haar. Dirceu verveelde zich zichtbaar. Hij moest Fortunato dringend spreken, een paar dingen vragen die hij de laatste tijd vaak zag bij beestjes. Fortunato wist alles van beestjes. Dirceu wist weer andere dingen, waar Fortunato's mond van openviel. Nee, hij had veel beter bij hem kunnen blijven in plaats van hier bij die domme tutjes. Helena zei niets, helemaal lichtdronken, zeedronken, droomdronken, sterrendronken. Zij wilde meteen naar de schaduwen op het kerkhof. Er waren geen schaduwen op het kerkhof, maar het was net of die er wel waren, vanwege de overdaad aan licht van de zee – alleen de schaduw van de kastanjeboom bij de ingang en van de acacia naast de achtermuur.